

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Weöres Sándor költészete és a görög-római hagyomány

Weöres Sándor a 20. század legrejtelmesebb magyar költője. 1913-ban született, 1989-ben halt meg és joggal elmondható róla, hogy körülbelül 13-14 éves korától haláig egyforma magas színvonalon alkotott. A legtöbb elemző természetesen Mozartot szokta párhuzamként felhozni, mások, merészebben holmi rejtelmes, földöntúli kapcsolatokat is föltételező kombinációkba szoktak vele kapcsolatban bonyolódni.

Nem vagyunk a bölcsek kövének birtokában, a költői zsenialitásnak Weöres Sándor életművében nyilvánvalóan megvalósuló eklatáns megnyilvánulásához pszicho-fiziológiai oldalról semmit sem tudunk hozzátenni, annyi azonban bizonyos, hogy igazat kell adnunk annak a 20. századi nagy magyar filozófusnak és írónak, Hamvas Bélának, akivel Weöres Sándor egy ideig szoros alkotói kapcsolatban is állott, hogy Weöres valamilyen módon visszatárlt a költészetnek arra az útjára, amely történetileg Homérosz előttinek, összefoglaló néven orpheuszinak nevezhető. Idézzük:

„Weöres Sándornál az ember tanúja lehet annak a folyamatnak, mikor a költőben lassan megéri a tárgyi világ iránt való bizalmatlanság, a külső világ káprázat volta: mikor a költészet kezd visszavalósulni; a költő elkezd visszatérni – először a mitológiához [...] de a mitológia csak az első lépés. A második még fontosabb, a visszatérés az érzés fölötti belső zengéshez [...]; végül a harmadik lépés a visszatérés az önmaga teljességében tündöklő abszolút léthez[...]

Mallarmé beszélgetés közben egyszer azt mondta: »[...] – a költészet a homéroszi nagy eltévelyedés óta hamis útra futott”. Mikor azt kérdezték tőle, mi volt Homérosz előtt, így szólt: Orpheusz«. ¹ Ezek után Hamvas kifejti, hogy az orfizmushoz a nagy visszatérők Chénier, Hölderlin, Keats. Majd pedig Whitman, Mallarmé, Rilke és utoljára: maga Weöres Sándor.

Közbe kell vetnem egy nagyon fontos megjegyzést: Magyarországon a 20. századi nagy költészetnek az antikvitáshoz való viszonyát abból a szempontból is meg kell és érdemes is megvizsgálni, hogy az illető költők milyen viszonyban állottak a magyar klasszika-filológia eredményeivel. Erről mindenki meggyőződhetik akkor, ha végigolvassa a magyar klasszika-archeológia világszerte és Olaszországban is igen jól ismert legkiválóbb szakértőjének, az etruszk vázafestészet legkitűnőbb történészének, Szilágyi János Györgynek az antológiáját, amelyben összeállította a 20. századi magyar klasszika-filológia legizgalmasabb, -hatásosabb szövegeit.² Weöres Sándor szerencsére rendkívül sok ókor tudóssal állott kapcsolatban, így

¹ Hamvas Béla, *A Medúza, Diárium, 1944 2. sz. = Öröklét, In memoriam Weöres Sándor*, szerkesztette Mátyás Domokos, („In memoriam”), Bp., Nap Kiadó, 2003, 116-120, 118-119.

² Lásd Szilágyi János György (szerk.), *Voces Paginarum, Magyar ókortudomány a XX. században*, Bp., Osiris, 2008.

például Várkonyi Nándorral,³ aki a Pécsi Egyetemen volt mestere a régi kultúrák morfológiájában, Halasy-Nagy Józseffel,⁴ aki ugyanezen az egyetemen írta doktori értekezését a költészet keletkezéséről és Arisztotelész legkiválóbb magyar fordítója volt, vagy Kerényi Károlylyal, aki Olaszországban is óriási hatást gyakorolt, többek között Tomasi di Lampedusára.⁵ Legfontosabb mestere azonban, ha nem is abból a szempontból, hogy tőle tanulta a legtöbbet (ez ugyanis Várkonyi Nándor volt), hanem abból a szempontból, hogy ki ismerte fel az ő költői alkatát, az a már említett Hamvas Béla, többek között Hérakleitosz legjobb magyar fordítója! Éppen ezért érdemes idézni abból a levélből, amelyet a költő Hamvasnak írt 1946. október 7-én. Ebben a levélben beszámol egy sajátos jelenésről, amely előző nap, október 6-án fogta el és körülbelül 1 óra hosszáig tartott. Úgy fogalmaz erről a benyomásról, hogy ebben a sajátos állapotban az ő lelkében találkozott a közönséges emberi idő, amelyet általában átélhetnek az emberek „és valami nagyhullámú angyal-idő”.⁶ A kettőt összevetve úgy értékelte, hogy ez az ismeretlen eredetű, de mindenképpen ihletett jelenés, vagy kinyilatkoztatás közölte vele, hogy a közönséges időhöz hogy viszonyul az az őstörténetig visszanyúló idő, amelyet az emberiség eddig átélhetett. Hogy levelezőpartnerének megmagyarázza, hogy mire is gondol, illetve, hogy mit is élt át, készít egy összehasonlító kronológiai táblázatot, hogy melyik korszak mit jelent az ember-időben és mit jelent az általa – a kinyilatkoztatás révén – átélt szeráf-időben. Hogy még érthetőbb legyen, ehhez a kronológiához hozzárendel időket, mivel a kilenc angyal-rend sajátos esztétikai érték-skála birtokába is juttatta. Ez a kilenc fokozat három alcsoportból áll. Az első két alcsoportban nincsen néven nevezhető érdemes költő. A második alcsoport utolsó (azaz hatodik) fokán szerepel már néhány magyar költő, többek között ide sorolja Kölcsey Ferencet, a magyar nemzeti himnusz szerzőjét vagy Kosztolányi Dezsőt, egyébként Weöres Sándor legkedvesebb mesterét, aki egyébként egyik felfedezője. Ezt a csoportot egyébként maradandó költőnek nevezi el. Majd jön a második hármás. Itt az első, azaz a hetedik az a „nagy költő” alsó foka: ide sorolja a magyar Balassát, Petőfit, Adyt és a római Catullust. A nyolcadik „nagy költő” csoportja: ide tartozik második fölfedezője és mestere Babits Mihály és az olasz Carducci. Majd jön a kilencedik osztály a költő-óriás: ide tartozik magyarok közül csak egy Arany János, illetve a görögök közül Euripidész, a rómaiak közül Ovidius, az olaszok közül Tasso. Ezután már csak az emberfeletti régió következik, ezek közül az első a tizedik, szeráf-szféra ide a magyarok közül csak Füst Milán tartozik, az olaszok közül pedig Leopardi és Pascoli, majd következik a tizenegyes, kerub-szféra ide tartozik a görög Szapphó. Végül a negyedik hármás utolsó sávja a Trón-szféra, megfelelően a bibliai főangyalok rangsorozatának, ide tartozik Vergilius, Horatius, Szophoklész és Petrarca. Végül az ötödik hármás első osztálya az Uralmak (Dominációk) szférája, ide tartozik Homérosz és Shakespeare, a következőben van Aiszkhülosz, Pindaros és Dante! Végül ennek az ötödik hármásnak a végső, azaz az egészet tekintve tizenötödik szférában már nem helyez el

³ Vö. Várkonyi Nándor, *Az elveszett Paradicsom*, Vekerdi László utószava, Pécs, 1994².

⁴ Weöres Sándor, *A vers születése, Meditáció és vallomás*, Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1939; eddigi utolsó kiadása: Weöres Sándor, *Egybegyűjtött prózai írások*, s. a. r. Steinert Ágota, Budapest, Helikon, 2011, 71-109.

⁵ Vö. Szörényi László, *Utószó*, – Giuseppe Tomasi di Lampedusa: *A párdac – Lighea*, ford.: Füsi József-Gábor György, Európa Kiadó, Budapest, 413-425.

⁶ Weöres Sándor, *Egybegyűjtött levelek, I-II*, s. a. r. Bata Imre, Nemeskéri Erika, Budapest, Pesti Szalon-Magyar Mediterrán Könyvkiadó, 1998, II, 443-449.

szerzőket, hanem csak szövegeket, amelyekben „az ítélet kilép passzivitásából, és imává, ellenállhatatlan hatóerővé válik. Bhagavadgita, Lorettoi litánia, Szent Ferenc Naphimnusza, Dies Irae.” Végül következik az utolsó, hatodik hármaskör, ahol a tizenhatodikban már csak az Evangéliumok szerepelnek és a Rigvéda egy része, a tizenhetedik, ahol csak a Miatyánk és végül a legmagasabb, a tizennyolcadik, ahol mást se sorol, mint a következőket: „a vers mint Isten-gyermeke. Ide tartoznak a mantrák, és maga az ábécé.”

Ne higgyük azt, hogy Weöres Sándortól távol állt a misztika. 1948-49-ben feleségével, Károlyi Amyval együtt ösztöndíjasként Rómában lakott a Magyar Akadémián. Kardos Tibor, az Akadémia akkori igazgatójának biztatására ekkor kezdett ismerkedni Dantéval, akinek *Poklából* később öt éneket le is fordított.⁷ Két, csak a hagyatékból kiadott verse emlékeztet erre a kalandra. Az egyik reális önéletről tanúskodik:

Testamentum

Figyelmeztetek benneteket, hogy olyan írásművet
hagyok rátok, mint az olaszokra Dante, az angolokra
Shakespeare. Ez nektek, csibéim, legalább ötezer év
életet jelent, ha csak valamennyire is tudtok bánni vele.
Ne hagyjátok füstbe szóródni, se mennybe szállni,
legyetek kissé reálisabbak és praktikusabbak.⁸

A másik magát a Poklot festi:

Necropolis

A holtak városa, e föld-mélyi Firenze,
hol sok sikátor jégcsap-karmokon
fejest lecsüng hús bolthajtásokon,
alattuk száz szökökutas medence;
hol szüntelen csepp az Arno s a menny
s renaissance-kastélyokká domborodnak
a lázból, tébolyból kihullt halottak:
az élőknek szörnyű és idegen.

Pedig mind folyton benne bujdokol
és a Via de Belle Donne tája
lampionos és maskarás pokol.

Nézi sok egykedvű kastély-ciráda,
hogy az élet Darwint parodizálja:
emberiség, majommá származol.⁹

⁷ Vö. Károlyi Amy és Weöres Sándor verseskötényét, amelyet kéziratban Kardos Tibornak dedikáltak; hasonmás kiadás: *Weöres Sándor titkai, Károlyi Amy és Werös Sándor kéziratosa versesköténye, 1947-1948*, s. a. r. Szigethy Gábor, Bp., Cserépfalvy, 1993.

⁸ Weöres Sándor, *Versek a hagyatékból, Egybegyűjtött versek IV.*, s. a. r. Steinert Ágota, Budapest, Weöres Sándor örököse – Saxum Kiadó, 1999, 5.

Weöres Sándor első, görög tárgyú tragédiájáról (*Theomachia*, 1941) sokat írtak, de talán a leglényegesebbet Tamás Gáspár Miklós és Szócs Géza.¹⁰ Tamás Gáspár Miklós úgy látja, hogy gondolat és kép szintézisét Vörösmarty Mihály óta Weöres Sándor tudta létrehozni. Szócs Géza pedig a Weöresnél szereplő Tengeri Öregről (Haliosz Gerón, azaz Próteusz) ezt mondja: „Hamvas Béla írja: »Mert eredetileg is mindenütt ott volt. Ő [...] minden, ami proteuszi, aminek a kész és látható alkalom arra, hogy benne tenyésszen. A poszeidóni lét első alaptörvénye: a metamorfózis.«

Weöres, akit apónak hívott őspáfránybokr is, nem utánoz, hanem önmagát teremti újra, s mikor ezer formát ölt fel, csak az ősförmát keresi, amelyből minden újabb forma született: az őslényeg ez, a »kollektív-kozmikus«.

A *Theomachia* Hésziodoszt költötte át, úgyhogy Kronoszt is elítéli, Zeusznak sem örvend. A költő második, *Endymion* című (1943) mitológiai tárgyú költeménye operai megvalósításra kívánczó pásztorjáték, amely tragikus és elégikus irányban fejleszthető. Weöres Sándor ebben az időben különös szellemi átalakuláson ment át, ugyanis a kicsiny gyermekkorától magába szívott görög és római mitológiára mint költői megvalósításra váró szellemi alapélményre viszonylag hamar ráértégződött az indiai mitológia, a jávai költészet és a kínai költészet és filozófia. Előbb a szinte tökéletesen birtokolt francia és német nyelvű fordításokból ismerte meg a keleti kultúrákat, majd utazásokból és önálló nyelvi tanulmányokból is. Később szellemi segítőül jelentkezett az egész magyar klasszika-filológia és orientalisztika, így jött létre a 20. századi magyar legnagyobb és legjelentősebb műfordítói korpusza, amely magában foglalja a grúztól a kamcsadálig, az ó-izlandtól a kínaiig terjedő költészeti kincstár teljes választékát.

Weöres Sándor antik előzményeiről viszonylag éles vita bontakozott ki a kritikai irodalomban. Valójában azonban ezek a megfigyelések csak részlegesek lehettek, hiszen Weöres egész – terjedelmes – életművében visszanyúlt az antik előzményekhez, illetve az antikkkal párhuzamba hozható ihlető forrásokhoz. Ha tehát összefoglaló képet szeretnénk rajzolni e költő antik-előképeiről, akkor kénytelenek vagyunk az általa szerkesztett, Bata Imre segítségével összeállított életmű-válogatás utolsó darabjaihoz fordulni: ez egy ajánlás és két létösszegző vers. (Nehéz lenne tárgyilagosan összefoglalni az antik előzményekről, a saját költészetének az ókori elődökhöz viszonyított ihletőiről vallott nézeteit.) Az ide vonható versek: *Eklip-tika; Az élet végén; Toccata*

Szeretnék egy megjegyzést tenni a harmadik darabhoz. Bata Imre a barátom volt. A munkahelyem, az MTA Irodalomtudományi Intézet hajdani munkatársa, valamint a második munkahelyem a Szegedi Egyetem tanára. Tudtam azt, hogy az ő folyamatos munkája és az ő folyamatos és szorgalmas közreműködése nélkül soha nem jöhetett volna létre Weöres Sándor első életmű-gyűjteménye: az *Egybegyűjtött írások I–II.* (1970). Tehát ez a zárás nemcsak az őt folyamatosan gyűjtőmunkára buzdító, kívülről jött munkatársnak szól, hanem annak is, aki-

⁹ I. m., 30.

¹⁰ Lásd Tamás Gáspár Miklós, *Weöres Sándor: Fugetta = Öröklét, In memoriam Weöres Sándor*, szerk. Domokos Mátyás, Bp., Nap Kiadó, 2003, 279-280; Szócs Géza, *A parton Proteus alakoskodik (1973) = Magyar Orpheus, Weöres Sándor emlékezetére*, szerk. Domokos Mátyás, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990, 472-483, 481.

vel ő nyilván a munka közben összebarátkozott. Az első vers, az *Ekliptika* bevallja azt, hogy a folyamatosan, egyfolytában ismert alvilági folyóból a költő rájött az állandóság megörökítésének trükkjeire:

„Styx hullámaiban, hogy ki ne ússzak a
nyirkos korszakokat fojtogató homály
habjából a kötetlen
s élet-nélküli szirt fölé,

hol megszűnne, aki néz, s aki nézhető,
kettő nélküli Egy kelne ki könnyedén,
a Kérő s az Imádott
Eggyé-forrna a lét fölött.”¹¹

Ha egy diptychon első darabjának vesszük ezt a verset, akkor ő őszintén bevallja azt a szándékát, hogy először egyenesen, utána pedig átvitt értelemben fogja tárgyalni ugyanazt a jelenséget. A költő így is tesz a *Toccatá*ban, miután őrzöngő következetessége kiirtja minden versét, amely kronológiailag szemben állna ezzel a csoportosítással! Először úgy összegzi életművét, mint a totális tudatlanság és oda-nemfigyelés emlékművét:

„Átbóiskoltam teljes életem.
A látványok, mint álmomban, forogtak,
semmit se tettem, csak történt velem,
ezernyi versemet fél-ébren írtam
dohányfüstben, nem is tudom hogyan.”¹²

Majd – átvilágítva – egész életét, a véletlenül egymás után következő eseményeket is, így látja ugyanezt az időtartamot, a végül is összeállított két kötetet szerkesztő barátjának ajánlva:

Ahogy öregszem,
érezem:
mint forr a multba
életem,

lentebbre váj a
gyökerem,
a történelmet
viselem.¹³

Majd miután visszaemlékszik ártatlan gyermekkorára az olasz történelemben is ismert magyar szabadsághősökre utal, Klapka Györgyre és Perczel Mórira, majd II. Rákóczi Ferenc fejedelemre, aki szintén járt Itáliában vagy a ráadásul olasz származású olasz főúrra, Anjou Nagy Lajos király udvaroncára, Drugeth Györgyre:

¹¹ *Egybegyűjtött írások, I-III, 3.*, bővített kiadás, Budapest, Magvető, 1975, III, 185.

¹² I. m., 186.

¹³ I. m., 187.

Klapkát, Perczelt
rég ösmerém,
úgy szólítám:
uramöcsém,

mert már Rákóczi
vagy Drugeth
öreg koldusnak
nézhetett.

Oly vén vagyok hogy
borzalom!
Láthatott volna
már Platon,

de voltam fura
figura
s ő pislogott szebb
fiura.

Amikor még
ember se volt,
páfrány-bokor
fölém hajolt,

apónak hívott
a bokor.¹⁴
Mikor születtem?
Semmikor.

Két jó marék port
könnyedén
a teremtésből
hoztam én

kóválygó senki,
a nevem
Majtréja, Ámor,
Szerelem,

ős-kezdet óta
itt vagyok,
de a lepkével
meghalok.

¹⁴ Erre a verssorra utal Szőcs Géza fentebb idézett szövegében!